מנחם מיכלסון

אלומת אור על אדם ועולם שהיו ואינם

שמואל מסטבוים/ יואל מסטבוים, סופר יידיש, חייו ויצירתו

רבים מאלה שהספידו את היידיש, כשפה שנשמתה תלויה על בלימה, כבר נמצאים בעולם שכולו טוב ולא זכו לראותה חיה בעליל בסוף המאה העשרים. ולא זו בלבד, אלא שמדי פעם זוכה השפה המדוברת הזו לפרץ חיות בלתי צפוי ולתוספת כוח־אדם. אולם, אם איכשהו עוד שפר גורלה של השפה המדוברת, הישישה והרחימאית, הנה כי כן קשה לומר זאת על סופרי היידיש, שזכרם ויצירתם הולכים ונמחים, ואלמלא תורגמו לעברית ולשפות אחרות, כי אז רק חוקרי אקדמיה היו משמרים את השפע הזה על אש קטנה.

גם שמו של יואל מסטבוים, סופר יידיש, עלול היה להישאר סעיף קטלוגי במחשבי ספריות משובחות ורבות כותרים. מי שהציל את זכרו מתהום הנשייה הוא בנו, שמואל, תל־אביבי בן 84, שפרסם בימים אלה את הביוגרפיה של אביו. חסד גדול עשה הבן – שמאי מקרקעין ומודד מוסמך במקצועו – עם זכר אביו, ולא פחות מזה עם קהל שוחרי הספרות היהודית ותולדותיה.

סיפורו האישי של הסופר יואל מסטבוים מרתק לא פחות מהעולם היהודי שהעלה בסיפוריו. שכן, רק פרק חיים שתחילתו בסוף המאה הקודמת (1882) וסופו באמצע המאה הזו (1957) יכול להנפיק סיפור יהודי כל־כך, ייחודי כל־כך.

הוא נולד במזריץ', שהייתה העיר היהודית הגדולה ביותר בפולין שלפני מלחמת העולם השנייה (כ־18 אלף יהודים היו בה מתוך כ־20 אלף תושבים). מראות השתייה שלו היו אלה של "עמך" האמיתי. סיפוריו, אכן יצאו מן העם – והעם החזיר לו אהבה. ברוך כשרונות היה, וכמו בכתיבה שלט גם ברזי המוסיקה. ולא זו בלבד, אלא שיואל מסטבוים ידע לשלב את שתי האמנויות כאחת, כאשר כתיבתו מתנגנת בריתמוס מוסיקלי מובהק ומסתיימת באקורד חזק, כשכל העת מתנגן ברקע הניגון המתוק והעצוב של בית־המדרש, שאותו קלט בשנות לימודיו ב"חדר".

יואל מסטבוים היה אחד משמונת בניה ובנותיה של משפחה לוחמת למען שחרור פולין ולמען המהפכה הבולשביקית, אף כי הוא עצמו לא נטל חלק פעיל במלחמה זו. על המאבק הזה שילמה המשפחה מחיר כבד: אחיו יודל נרצח בסיביר; גיסו נרצח בשבי ה"לבנים"; אחיותיו נכלאו; המשפחה נמלטה ללונדון; יואל ואחיו נשארו בפולין. באחת, התפרקה המשפחה לגמרי, ושתיים מהאחיות, שחייהן ניצלו, נישאו באנגליה לנוצרים – נטמעו, וזכרן אבד כליל.

יואל עצמו היה מהפכן בכתובים, אך יעדו לא היה פולין, אלא ארץ ישראל. ועד שהגיע לארץ ישראל הוא עקר לוורשה, הקים משפחה, שאורח־חייה ביום־יום היה חילוני, אבל ספוג אהבה למסורת. ולא פחות מזה – משופע בידע. הבנים שמואל (מחבר הביוגרפיה) ודבורה למדו בגימנסיות עבריות פרטיות, כאשר לכל היה ברור שהמגמה והחלום הם מזרחה.

הרעיון של ארץ ישראל הוא הבריח התיכון של יצירותיו. החל מהפואמה "אהן א מעלאדיע" (ללא מנגינה, 1917) ועד הרומן האחרון שלו, "דער כוח פון דער ערד [זאלבע־דריט]" (כוח האדמה – השלושה, 1950). ההיקף הכמותי של יצירתו מרשים: 6 רומנים; 3 קובצי סיפורים, נובלות; 4 ספרי זיכרונות; 4 ספרי רפורטז'ות וסקיצות. מ־17 ספריו, 9 תורגמו לעברית ("דרכה של מריטה", "החיים האדומים", "במפחה", "כוח האדמה – השלושה", "חליל הצוענים", "שישים יום בפולין של היטלר", "ורשה 1939", "בסערת השנים", "על הסולם").

חייו לא היו קלים. מכתיבה ספרותית קשה היה – כאז כן היום – לפרנס משפחה, ועל כן אפשר היה למצוא את הסופר הצעיר רגיש המבע עומד על סולם, כצבע־צייר. וכאשר המברשת הייתה שובתת, הוא היה עורך מסעי הרצאות בקרב הקהילות היהודיות, שהכירו היטב את יצירותיו. כן פרסם מאמרים רבים בעיתונות היידיש, שהגיעה כמעט לכל בית יהודי. שמו הלך לפניו, ואירופה היהודית ידעה היטב מי הוא יואל מסטבוים ומה השפע הספרותי שלו. לא ברור אם היה נביא בעירו, אך על כך אין ספק: הוא היה סופר בעירו.

אשר לארץ ישראל – מסטבוים לא רק נאה דרש, אלא גם נאה קיים. ב־1933 הגיע ארצה בגפו, כדי להכין את עליית המשפחה. שנתיים אחריו עלה בנו שמואל, במסגרת העלייה החלוצית, וב־1939 נסע האב לפולין, כדי להביא ארצה את אשתו מלכה ובתו דבורה. אולם, אימי המלחמה מנעו זאת בעדו, השתיים הושמדו בשואה, והוא הצליח לחלץ את נפשו ולשוב ארצה שבור ורצוץ.

אחרי השואה, כאשר לארץ החלו להגיע פליטים יהודיים, ובהם סופרי יידיש, דאג מסטבוים ופעל להתאקלמותם בארץ. הוא היווה חוליה חיה, בין סופרי יידיש לבין סופרים עבריים, ויצר גשר חי בין שתי השפות. זמן־מה אף כיהן כיו"ר אגודת סופרי היידיש בארץ.

עתה, כאמור, כמעט ארבעים שנה לאחר פטירתו של יואל מסטבוים, העלה בנו שמואל על הכתב את סיפור חייו וסקירת יצירותיו של אביו. לשם כך הוא חרש ספריות בארץ ובארצות־הברית, ואף הסתייע בספריית המכון היהודי ההיסטורי בוורשה. ספרו הצנוע, מועט המחזיק את המרובה, הוא מסמך נדיר, המשופע בבקיאות – ובאהבה. הוא נוסף אלומת אור על אדם ועולם, שהיו ואינם, אך אסור שייעלמו מן התודעה. ■